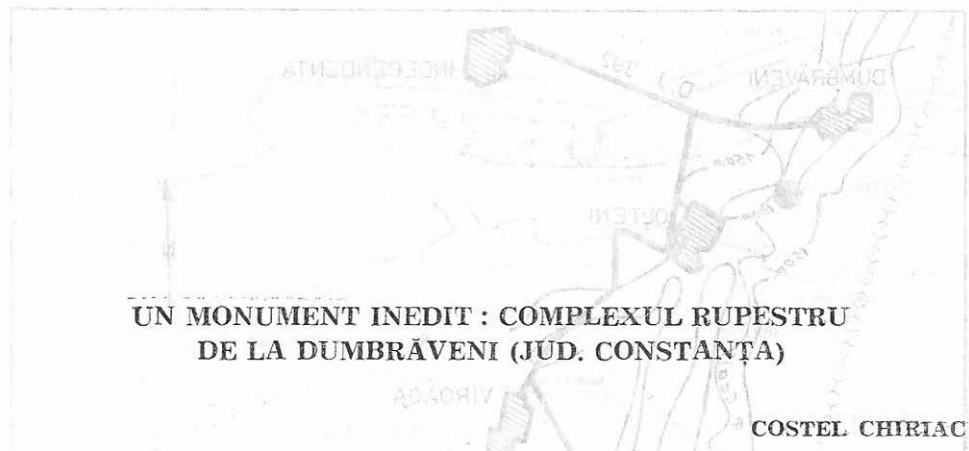

UN MONUMENT INEDIT : COMPLEXUL RUPESTRU DE LA DUMBRĂVENI (JUD. CONSTANȚA)

COSTEL CHIRIAC

În 1981, la sesizarea unui locuitor din com. Cerchezu, ne-am deplasat în raza localității Dumbăveni (jud. Constanța) pentru a constata și identifica monumentul care constituie subiectul rindurilor de față¹. Localitatea menționată se află în partea central-sudică a județului Constanța, în imediata vecinătate a graniței cu R. P. Bulgaria (fig. 1). În zona respectivă predomină, ca forme de relief, terasele calcaroase fragmentate de văi înguste și adânci, urme de eroziune ale torenților care și astăzi se varsă în marea vale a Ceairului, pirîu ce curge de la nord-vest la sud-est prin partea de sud a Dobrogei (fig. 1).

Monumentul în discuție este situat la circa 2 km sud-est de satul Dumbăveni și cam la jumătatea distanței, în linie dreaptă, dintre localitățile Dumbăveni și Olteni, într-o terasă calcaroasă pe care localnicii o numesc „canaraua Fetei”. Este vorba despre un complex de încăperi săpate în peretele de nord al unei văi de torent ce se deschide în lunca Ceairului, urmînd direcția vest-est (fig. 7, 1). Peretele terasei are o înălțime care variază între 10 și 12 m, roca ce o compune fiind, către straturile medii și superioare, calcarul cochilifer (fig. 7, 2). Din acest perete nordic al văii torentului s-a desprins, greu de precizat cînd, o porțiune din fațadă, lăsînd la vedere mai multe încăperi săpate în piatră, dintre care unele parțial suspendate (fig. 7, 2). Aceste încăperi erau dispuse pe două nivele : parter și etaj (fig. 2). La nivelul superior, din observațiile făcute, rezultă că este vorba despre trei încăperi (pronaos, naos și altar) ale unei bisericuțe cu plan simplu (fig. 2, nivelul II, A, B, C), precum și de o altă încăpere, situată aproximativ pe axul bisericuței, către vest avînd o contraabsidă cu nișe pentru opaițe (fig. 2, nivelul II, E, D). Din dreptul camerei cu contraabsidă (E) începe, către est, o galerie culoar avînd un traseu parțial paralel cu bisericuța și săpată mai în profunzimea terasei, pe o lungime de circa 35 m măsurată din dreptul încăperii E,

¹ La această deplasare pe teren au luat parte, în afară de semnatarul acestor rinduri, A. Rădulescu, C. Chera și G. Custurea.

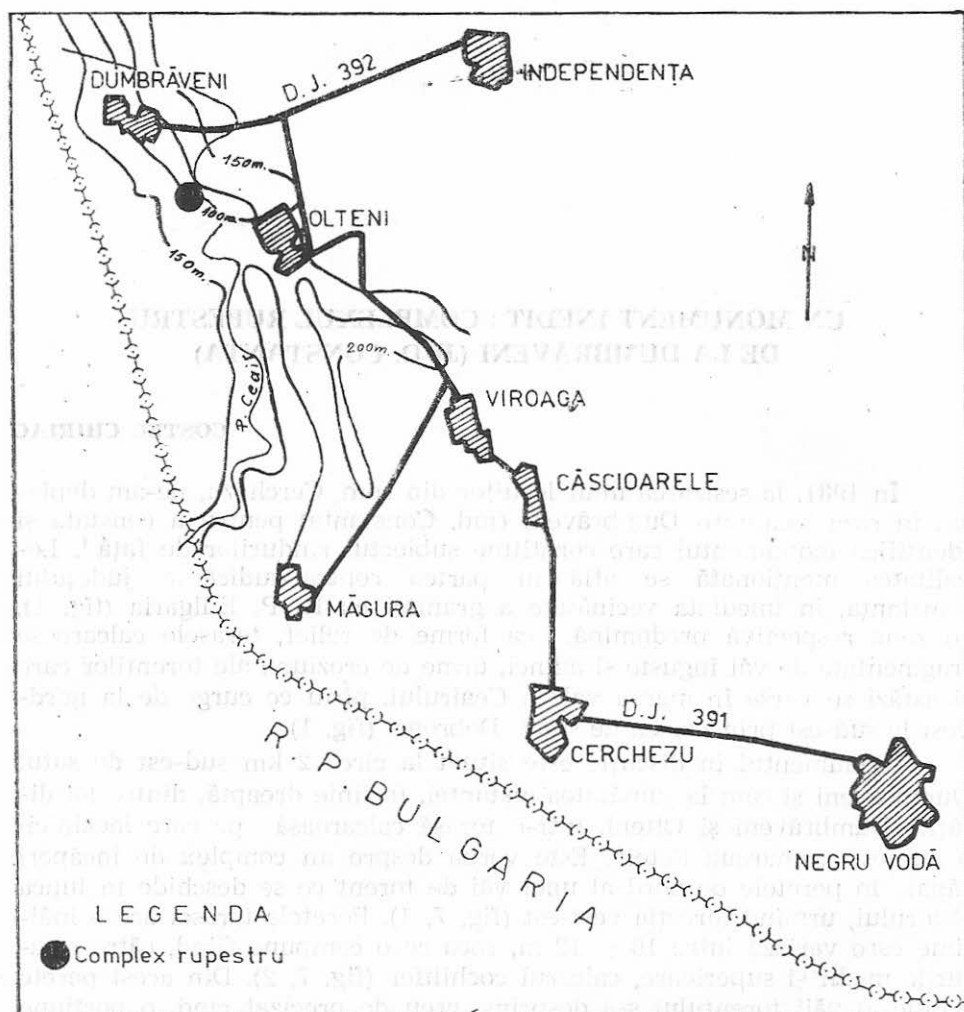

Fig. 1. Zona Dumbăveni-Olteni unde este situat complexul rupestru monahal.

pe unde, probabil, se făcea și accesul de la nivelul I (parterul) la nivelul II (superior)². Galeria are un traseu mai sinuos în jumătatea ei estică, o înălțime de 1—1,2 m și o lățime medie de 0,90 m (fig. 2, nivelul II). La circa 4,5 m est de altarul bisericuței se deschide către fațada terasei, deci către sud, o încăpere rectangulară (F) avînd dimensiunile 1,5×1,5 m prevăzută cu nișe pentru opaițe și o fereastră traforată către exterior ce permitea o oarecare luminozitate. La 10 m către est de camera F galeria-

² Ridicările topografice și planurile au fost executate de către inginerii geodezi Elena Crețu și Ferencz Csaba în anul 1987.

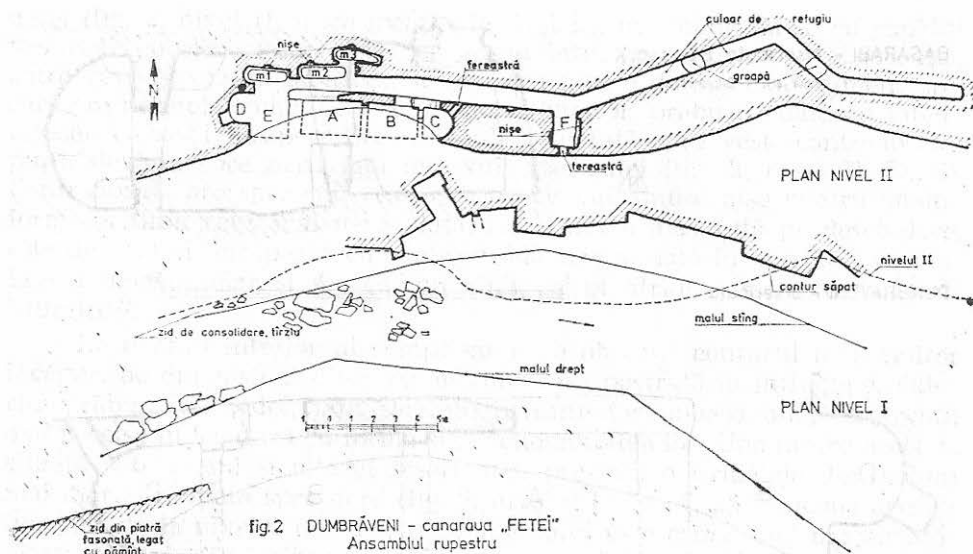

Fig. 2. Dumbrăveni — „canaraua Fetei”. Planurile complexului rupestru.

culoar face un cot destul de brusc spre sud și apoi un altul către est (fig. 2, nivelul II). La 4 m și respectiv 2 m către vest și est de acest cot brusc se observă, în podeaua galeriei, două gropi rectangulare late de circa 0,60 m și astupate cu piatră mărunță, sfărâmată, provenind fie de la excavarea galeriei și avînd rolul de gropi de evacuare a pietrei sfărîmate către parter, fie de la niște posibile galerii de acces de la nivelul superior la cel inferior în caz de pericol (fig. 2, nivel II). După încă 7 m de la ultima groapă, către est, galeria — culoar se înfundă.

Revenind la capătul vestic al galeriei—culoar constatăm, la nord de ea și mai în profunzimea stîncii, o scobitură boltită de formă neregulată în interiorul căreia se află, săpate în rocă, lăcașurile a trei morminte: m1, m2, m3 (fig. 8, 1—2; fig. 2, nivel II). Orientarea lor este est-vest cu capătul către vest. Mormintele prezintă mici nișe pentru opaite (fig. 9, 2) pe latura de nord și au următoarele dimensiuni: m1 = $1,90 \times 0,75$ m; m2 = $2,30 \times 0,50$ m; m3 = $2,20 \times 0,50$ m. Ele au fost săpate în piatră începînd de la nivelul de 0,80 m — 0,70 m înălțime de la podea. Toate cele trei morminte au fost profanate, într-o vreme greu de precizat, în lăcașurile de piatră existînd în prezent numai pămînt amestecat cu cenușă. Nu am descoperit nici un obiect de inventar.

Am lăsat la sfîrșit descrierea bisericuței în sine datorită faptului că ea constituie elementul cel mai interesant al monumentului de la Dumbrăveni. Bisericuța are o lungime totală, măsurată pe ax, de 7 m, fiind compartimentată în trei încăperi: pronaos, naos și altar (fig. 2, nivel II, A, B, C; fig. 9, 1). Vom proceda la o prezentare a ei de la est către vest. Altarul (fig. 3, C) are o lățime păstrată, măsurată pe deschiderea absidei,

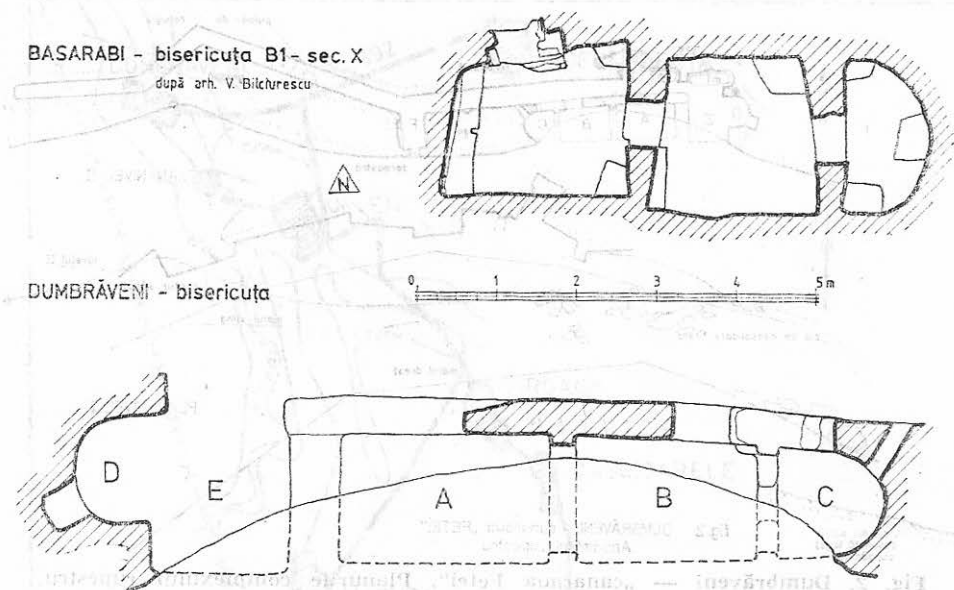

Fig. 3. Planurile bisericuțelor B 1 de la Basarabi-Murfatlar și de la Dumbrăveni.

de 1,40 m și o lungime egală cu lățimea. În peretele de nord al altarului se află o fereastră de mici dimensiuni săpată în rocă, cu deschiderea spre galeria-culoar. Înălțimea altarului, ca de altfel a bisericuței în general, este de circa 2,10 m; plafonul acestuia avind formă de semicalotă sferică. Din altar se pătrunde în naos (fig. 3, B), care are aproape 2 m lungime, printr-un perete crutat în rocă, avind partea superioară profilată în formă de arcadă cu o deschidere de 0,60 m (fig. 10, 1). În naos se mai pătrunde și din galeria-culoar printr-o ușă practică pe latura de nord, lată de 0,50 m. La baza peretelui de nord se află o banchetă crutată în piatră. Naosul are o lățime păstrată de aproximativ 1,5 m. Din naos se pătrunde în pronaos printr-o deschidere care, către tavan, este dublu profilată sub forma a două arcuri, unul rotunjit și altul aproape ascuțit, săpate în același perete despărțitor, ultimul (cel ascuțit) fiind situat pe fața de vest a acestuia (fig. 10, 1). În pronaos accesul se făcea, dinspre vest, printr-o intrare boltită sub formă de arc de cerc, peretele dinspre sud fiind însă prăbușit. În pronaos se poate intra și dinspre galeria-culoar care își are capătul de vest chiar în dreptul intrării în această încăpere (fig. 2, nivelul II; fig. 3, A). Suprafața pronaosului este marcată, datorită lipsei pereților pe laturile de vest și parțial de nord, prin adâncirea ei în podeaua de rocă (fig. 3, A). Pronaosul are o lungime de circa 2,5 m. La vest de acesta, tot pe axul bisericuței, se află un spațiu de acces dinspre exterior sau poate chiar de la nivelul inferior al complexului. Această intrare este marcată către nord de o boltire în formă de arc frînt și are o lățime de circa 1 m depășind, spre interiorul masivului, lărgimea biseri-

cutei (fig. 2, nivel II, între încăperile A și E), împreunându-se cu capătul vestic al galeriei-culoar. Așa cum am amintit, pe acelaș ax al biseriței, către vest de spațiul de acces, se află o încăpere de mai mici dimensiuni, care are peretele sudic, deci cel dinspre exterior, prăbușit odată cu fațada terasei. Această încăpere are o absidă orientată spre vest (contraabsidă) puțin deviată spre nord față de axul biseriței (fig. 2, nivel II, D, E). Contraabsida are spre sud-vest o firidă cu mai multe nișe pentru opaițe, forma ei fiind ceva mai neregulată, iar lățimea, măsurată pe deschidere, este de 1,20 m. Încăperea cu contraabsidă este situată în imediata vecinătate a mormintelor și servea, probabil, drept atrium sau în scopuri liturgice³.

La nivelul inferior al complexului se observă conturul mai multor încăperi de dimensiuni diferite, nici una însă păstrată în întregime, datorită prăbușirii fațadei, fapt care nu permite formularea unor observații mai precise în legătură cu forma și funcționalitatea lor. Una dintre acestea, situată sub naosul și altarul biseriței, prezintă o firidă de dimensiuni mai mari, orientată spre nord (fig. 2, nivelul I; fig. 7, 2). Podeaua acestor încăperi de la nivelul inferior al complexului este constituită din straturi alternative de lut galben și pământ negru. De la nivelul de călcare al parterului complexului, în dreptul camerei cu contraabsidă (E), adică în capătul de vest al rupturii fațadei, am sesizat existența unui zid executat din piatră nefasonată legată cu pământ, zid în mare parte distrus și care probabil a avut rolul de consolidare sau de închidere a unei porțiuni prăbușite din fațada complexului (fig. 2, plan nivel I). Sîntem de părere că acest zid (de consolidare?) este ulterior unei prime faze de funcționare a complexului. Tot ulterioară prăbușirii fațadei biseriței este și singura inscripție descoperită pînă acum pe pereții complexului (fig. 5, 8; fig. 10, 2) Literele sînt trasate stîngaci datorită durității și asperităților roci (calcar cochilifer)⁴. Sînt greu de precizat caracterul și limba inscripției. Pe celălalt mal (drept) al văii torentului de la baza terasei complexului, mal care nu este abrupt ci înclinat la 45° și acoperit cu o vegetație deasă, se observă, la nivelul de călcare actual de deasupra albiei torentului, existența, pe o lungime de circa 10 m, a unei asize de pietre mari, fasonate și legate cu pământ (fig. 2, nivel I; fig. 11, 1—2). Este posibil

³ I. Barnea, DID III, p. 190—191, în legătură cu camera cu contraabsidă a biseriței E 3 de la Basarabi-Murfatlar; idem, *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Galați, 1977, p. 138.

⁴ Deși am depus toate eforturile pentru depistarea unor inscripții sau reprezentări contemporane perioadei de funcționare a complexului rupestru, nu am constatat, cu excepția acestei inscripții (fig. 5, B; fig. 10, 2), existența altor încercări similare. Toate inciziile și inscripțiile de pe pereții complexului sînt, în mod categoric, intervenții moderne. Nu este exclus ca, după prăbușirea fațadei, intrîndurile fostelor încăperi de la parter sau chiar și de la nivelul superior să fi fost folosite drept adăpost ocazional de către păstorii din zonă. Explicația inexistenței inscripțiilor sau reprezentărilor incizate constă, după părerea noastră, în faptul că, dată fiind duritatea și asperitatea roci de calcar cochilifer în care au fost excavate încăperile monumentului, nu ne putem aștepta la situații de genul celor de la Basarabi-Murfatlar, unde pereții de cretă oferă cu totul alte posibilități.

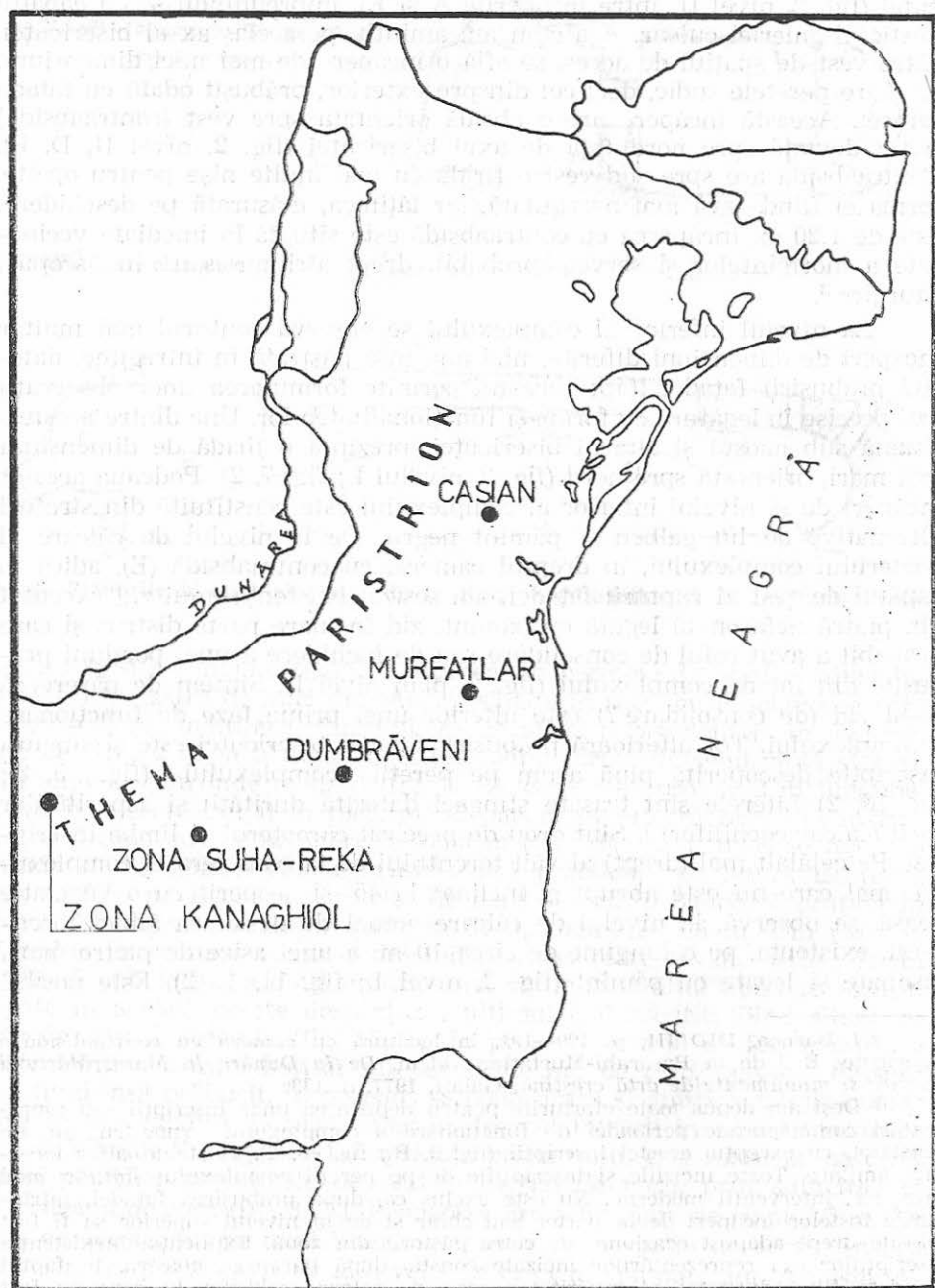

Fig. 4. Monumentele rupestre monahale din Dobrogea.

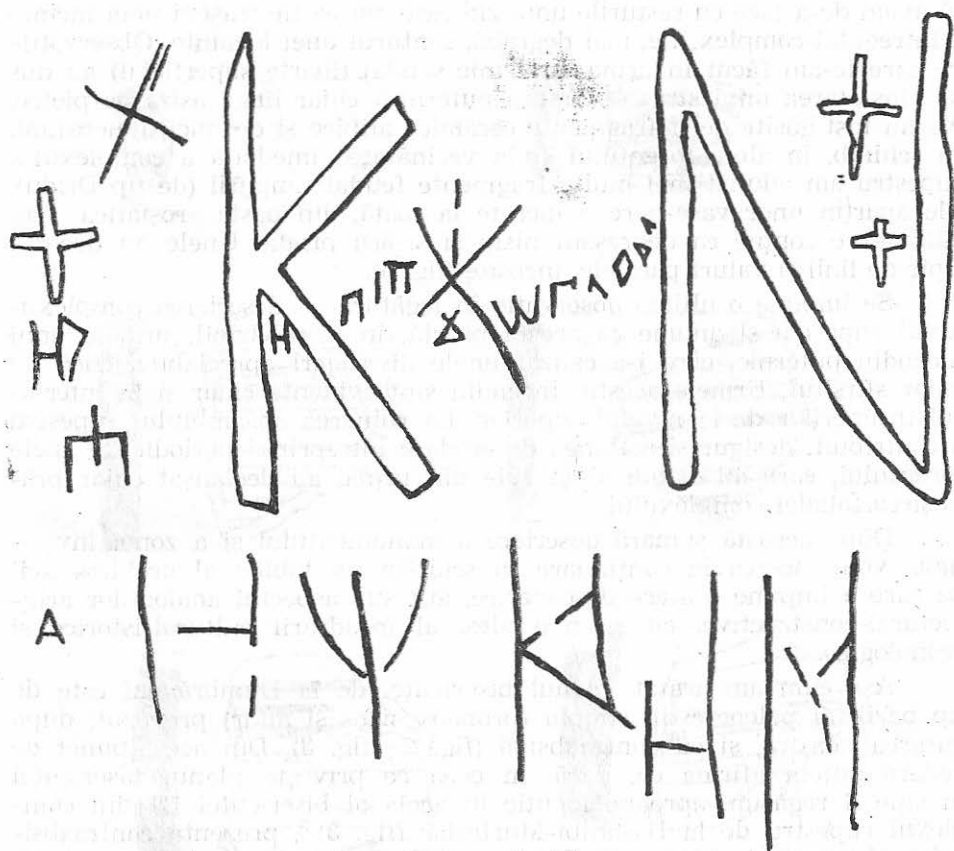

Fig. 5. A — Inscricții rupestre din peștera de la Casian; B — inscripție rupestră din complexul de la Dumbrăveni.

să avem de-a face cu resturile unui zid care marca fie traseul unei incinte a întregului complex, fie, mai degrabă, conturul unei locuințe. Observațiile pe care le-am făcut în urma unui mic sondaj (foarte superficial) au dus la constatarea unui strât de arsură puternică chiar lângă asiza de pietre. Nu au fost găsite decât fragmente ceramice atipice și de mici dimensiuni. În schimb, în albia torentului și în vecinătatea imediată a complexului rupestru am adunat mai multe fragmente feudal timpurii (de tip Dridu). Ele aparțin unor vase-borcan lucrate la roată, din pastă roșiatică sau gălbuie ce conține ca degresant nisip și scoică pisată. Unele au decorul tipic de linii și valuri paralele, incizate (fig. 6).

Se impune o ultimă observație în legătură cu descrierea complexului rupestru și anume că acesta poartă, în mod vizibil, urmele unui incendiu puternic, care i-a cauzat unele distrugerii apreciabile, dacă nu chiar sfârșitul. Urmele acestui incendiu sînt evidente chiar și în interiorul încăperilor de la nivelul superior. La ruina ansamblului rupestru a contribuit, desigur și acțiunea de erodare întreprinsă periodic de apele torentului, care au slăbit, și în cele din urmă, au declanșat chiar prăbușirea fațadei complexului.

După această sumară descriere a monumentului și a zonei învecinate, vom încerca în continuare să schițăm un tablou al problematicii pe care o impune o atare descoperire, atît sub aspectul analogiilor arhitectural-constructive, cît și, mai ales, al încadrării cultural-istorice și cronologice.

Așa cum am arătat, planul biseriței de la Dumbrăveni este de tip bazilical paleocreștin simplu (pronaos, naos și altar) prevăzut, după părerea noastră, și cu contraabsidă (fig. 2 ; fig. 3). Din acest punct de vedere putem afirma că, dacă, în ceea ce privește planul biseriței în sine îl regăsim, aproape identic în acela al biseriței B1 din complexul rupestru de la Basarabi-Murfatlar (fig. 3)⁵, prezența contraabsidei o observăm la biserița E3 din cadrul aceluiași complex rupestru⁶. Nu ar fi deci exclus ca biserița din complexul de la Dumbrăveni să constituie o îmbinare de planuri, în funcție de necesitățile și posibilitățile constructive ale momentului. Oricum, este mai mult decît evidentă asemănarea celor două biserițe cu plan simplu, de la Basarabi (B1) și Dumbrăveni, ele fiind, de altfel, destul de apropiate și ca dimensiuni (fig. 3). Pe de altă parte, prezența, atît la Basarabi, cît și la Dumbrăveni, a unor lăcașe pentru morminte săpate în roca naturală, precum și a unor galerii orî culoare de acces sau refugiu, constituie

⁵ Pentru complexul rupestru de la Basarabi-Murfatlar, vezi pe larg I. Barnea, DID, III, p. 180—233 și bibliografia aferentă ; idem, *Biserițele rupestre de la Murfatlar*, în *De la Dunăre la Mare...*, p. 134—140 ; idem, *Artă creștină în România*, II, București, 1981, p. 17—20, pl. 9—31 (cu comentariile lui P. Diaconu, *Pontica*, 14, 1981, p. 376—378) ; R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani Occident. La începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1974, p. 87—97 ; *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, București, 1976, p. 120—127 ; P. Diaconu, în *Symposia Thracologica*, 7, Tulcea, 1989, p. 430—431 ; Em. Popescu, *Inscripțiile din sec. IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 202.

⁶ I. Barnea, DID III, p. 190—191.

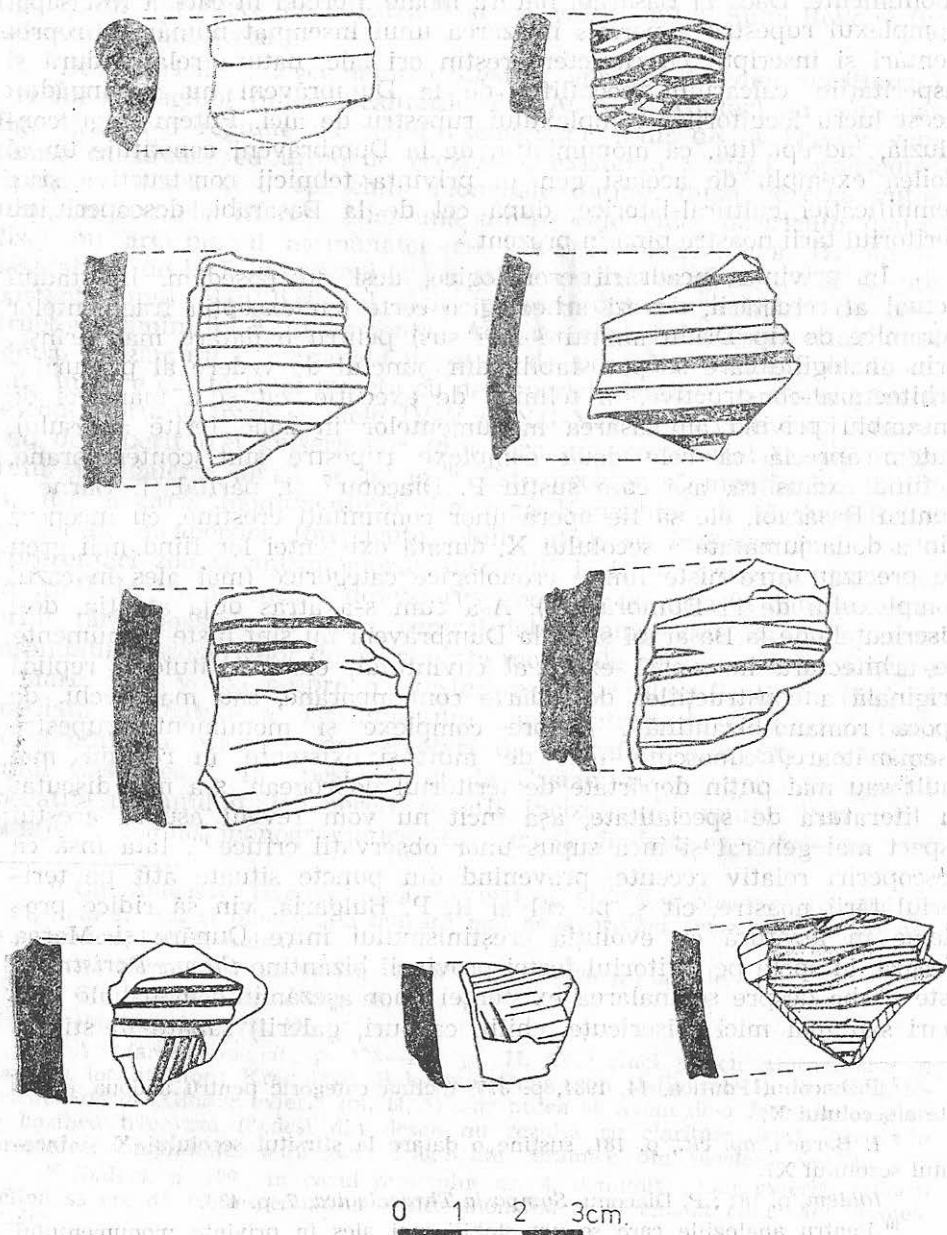

Fig. 6. Fragmente ceramice feudale timpurii descoperite în vecinătatea ansamblului rupestriu de la Dumbrăveni.

încă un indiciu pentru similitudinea de loc întâmplătoare a celor două monumente. Dacă la Basarabi natura moale a cretei în care a fost săpat complexul rupestru a permis incizarea unui însemnat număr de reprezentări și inscripții cu caracter creștin ori laic, natura relativ dură și asperitățile calcarului cochilifer de la Dumbrăveni nu au îngăduit acest lucru locuitorilor complexului rupestru de aici. Putem trage concluzia, îndreptățită, că monumentul de la Dumbrăveni constituie un al doilea exemplu de același gen în privința tehnicii constructive și a semnificației cultural-istorice, după cel de la Basarabi, descoperit pe teritoriul țării noastre pînă în prezent.

În privința încadrării cronologice, deși nu posedăm, în stadiul actual al cercetării, dovezi arheologice certe (cu excepția fragmentelor ceramice de tip Dridu amintite mai sus) pentru o datare mai strînsă, prin analogiile care se pot stabili, din punctul de vedere al planurilor arhitectural-constructive, al tehnicii de execuție, cît și a manierei de ansamblu privind amplasarea monumentelor în zone ferite accesului, putem aprecia că cele două complexe rupestre sînt contemporane, nefiind exclus ca, așa cum susțin P. Diaconu⁷ și, parțial, I. Barnea⁸ pentru Basarabi, ele să fie opera unor comunități creștine, cu începere din a doua jumătate a secolului X, durata existenței lor fiind mai greu de precizat între niște limite cronologice categorice (mai ales în cazul complexului de la Dumbrăveni). Așa cum s-a atras deja atenția, deși bisericuțele de la Basarabi și de la Dumbrăveni nu sînt niște monumente de arhitectură în sensul exact al cuvîntului, ele constituie o replică originală a construcțiilor de zidărie contemporane, sau mai vechi, de epocă romano-bizantină⁹. Despre complexe și monumente rupestre asemănătoare, cunoscute mai de mult și existente în regiuni mai mult sau mai puțin depărtate de teritoriul dobrogean, s-a mai discutat în literatura de specialitate, așa încît nu vom reveni asupra acestui aspect mai general și încă supus unor observații critice¹⁰. Iată însă că descoperiri relativ recente, provenind din puncte situate atît pe teritoriul țării noastre, cît și pe cel al R. P. Bulgaria, vin să ridice probleme în legătură cu evoluția creștinismului între Dunăre și Marea Neagră, în speță pe teritoriul fostei provincii bizantine *thema Paristrion*. Este vorba despre semnalarea existenței unor așezăminte monahale mai mari sau mai mici (biserițe, chilii, cavouri, galerii) săpate în stîncă,

⁷ P. Diaconu, *Pontica*, 14, 1981, p. 377, înclină categoric pentru a doua jumătate a secolului X.

⁸ I. Barnea, *op. cit.*, p. 181, susține o datare la sfîrșitul secolului X și începutul secolului XI.

⁹ *Ibidem*, p. 181 ; P. Diaconu, *Symposia Thracologica*, 7, p. 430.

¹⁰ Pentru analogiile care se pot stabili mai ales în privința monumentului de la Basarabi-Murfatlar, se va vedea pe larg : I. Barnea, *op. cit.*, p. 180—233 și bibliografia ; R. Theodorescu, *Bizant, Balcani, Occident...*, p. 87—92 și 95—97 ; G. de Jerphanion, *BCMI*, 27, 1934, p. 145—184.

în regiunea sudică a Dobrogei, pe actualul teritoriul al R. P. Bulgaria (fig. 4), în apropiere de Silistra¹¹ și pe valea râului Suha-Reko¹² (la sud-est de Dumbrăveni).

Descoperirile din vecinătatea Silistrei, aproape de zona mlăștinoasă a râului Kanaghiol (între localitățile Țar Asen și Alfatar) au semnalat (fig. 4), într-o regiune cu relief asemănător celui de la Dumbrăveni (terase calcaroase cu urme de eroziune), existența a cinci „biserițe” săpate în stîncă și a opt chilii monahale datînd, după părerea autorului, în secolele IX-X¹³. Nici una dintre cele cinci biserițe (paraclice) nu are planul asemănător cu acela al bisericuțelor B1 de la Basarabi și de la Dumbrăveni¹⁴. De asemenea, nu se poate vorbi despre existența unui plan bazilical tipic, preconțuit sau urmărit de constructorii amintitelor monumente. Aceeași observație este valabilă și pentru așezămintele monahale rupestre de pe valea râului Suha-Reka, zonă în care există cinci puncte cu descoperiri, databile, conform părerii descoperitorului, între secolele IV-V și XII-XIV¹⁵. În cele cinci puncte s-au descoperit trei „biserițe” (din care una cemetială), mai multe chilii și o galerie lungă de 52 m¹⁶. Este necesar să menționăm faptul că, atît în cazul monumentelor din zona Kanaghiol cît și Suha-Reka, pe pereții încăperilor (biserițe, chilii, etc.), se întîlnesc mai multe reprezentări zoo și antropomorfe, inscripții incizate, cruci, pentagrame, tîntare¹⁷. În sfîrșit, încă o descoperire recentă, de această dată pe teritoriul țării noastre, în zona central-dobrogeană, vine să completeze ansamblul descoperirilor de așezăminte monahale rupestre dintre Dunăre și Mare. Este vorba despre o „peșteră-refugiu” identificată în 1984 în imediata vecinătate a așa-numitului „amfiteatru” de la Casian (jud. Constanța), cu ocazia unor cercetări de suprafață efectuate pe valea râului Casimcea¹⁸. În „peștera” de la Casian, pe o suprafață special pregătită pe unul dintre pereți, se află incizate mai multe litere, cruci și semne monogramatice, ce par să fi fost executate în trei

¹¹ Gh. Atanasov, *Izvestia-Varna*, 20, 1984, p. 91—98 și planșele. Tot aici, la p. 91, nota 1, vezi și bibliografia bulgară mai nouă privind „mănăstirile” rupestre de pe teritoriul R. P. Bulgaria.

¹² A. Margos, *Izvestia-Varna*, 19, 1985, p. 125—129 și planșele.

¹³ Gh. Atanasov, *op. cit.*, p. 98.

¹⁴ *Ibidem*, pl. I—III, IX.

¹⁵ A. Margos, *op. cit.*, p. 128—129, pl. II. Cele cinci puncte sînt situate în regiunea localităților: Kragulevo, Bakalovo, Onogur și Balik (pl. I). În cazul biseriței de la „Ghiaur evleri” (pl. II, 1) s-ar putea să avem de-a face cu un plan de bazilică trinavată (?), deși din desen nu rezultă cu claritate acest lucru. În apropierea complexului s-au găsit fragmente ceramice din secolele X—XI.

¹⁶ *Ibidem*, p. 129; în cazul punctului nr. 4, denumit „Asar evleri”, autorul înclină să creadă că respectivul complex monahal ar fi existat chiar din secolele IV—V.

¹⁷ Vezi notele 11 și 12.

¹⁸ E. Alexandrescu, Al. Avram, O. Bounegru, C. Chiriac, *Pontica*, 19, 1986, p. 244—245, fig. 3, 4 și hărțile 2 și 6. Tot aici vezi și întreaga bibliografie arheologică a zonei.

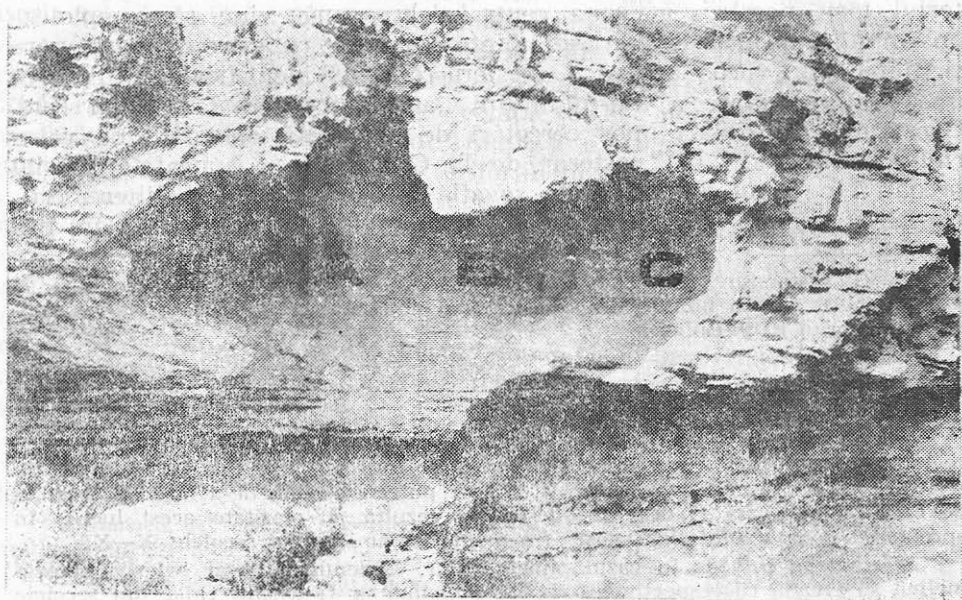
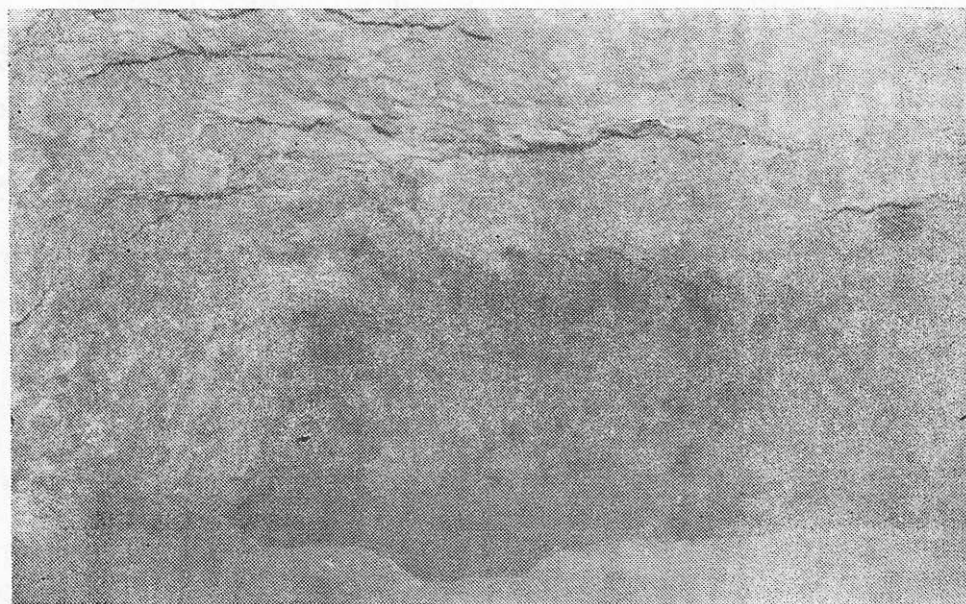

Fig. 7. 1 — Vedere generală dinspre sud-vest a zonei complexului rupestru ;
2 — fațada complexului cu încăperile A, B, C, E ale biseriței de la nivelul superior.

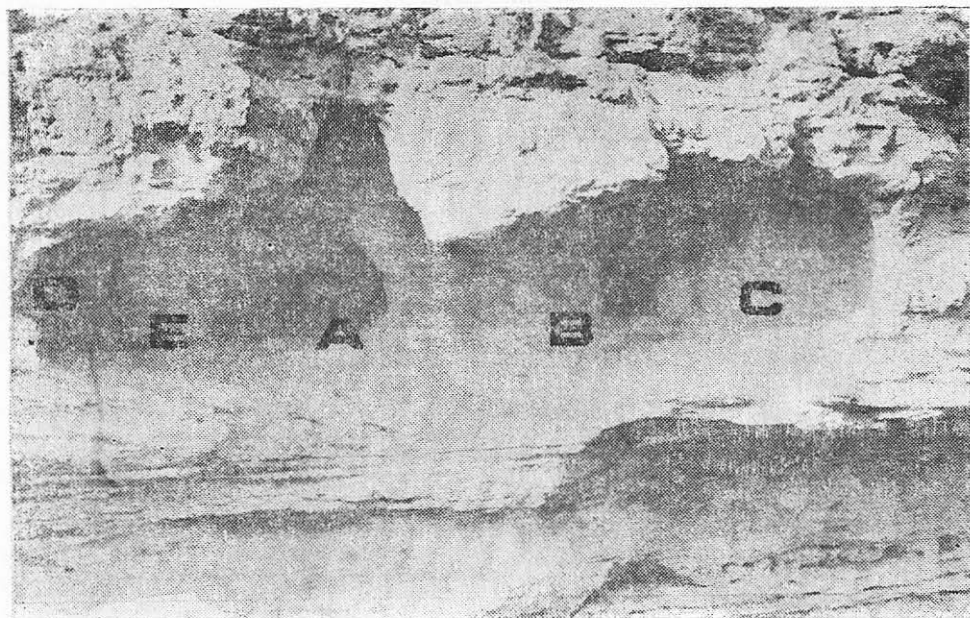

1

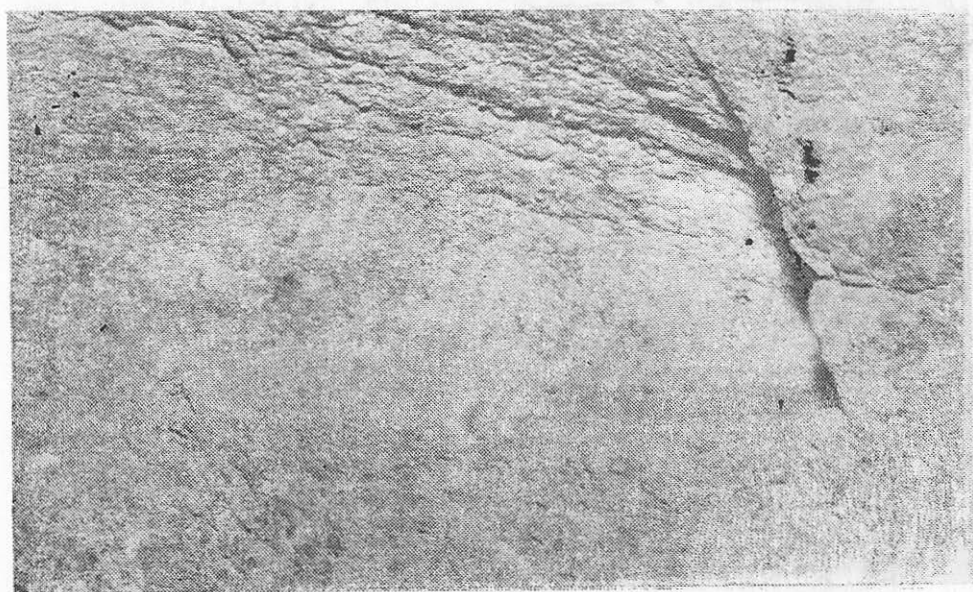

2

Fig. 8. 1 — Intrarea în firida-cavou cu cele trei morminte și galeria-culoar;
2 — lăcașul mormintului nr. 1.

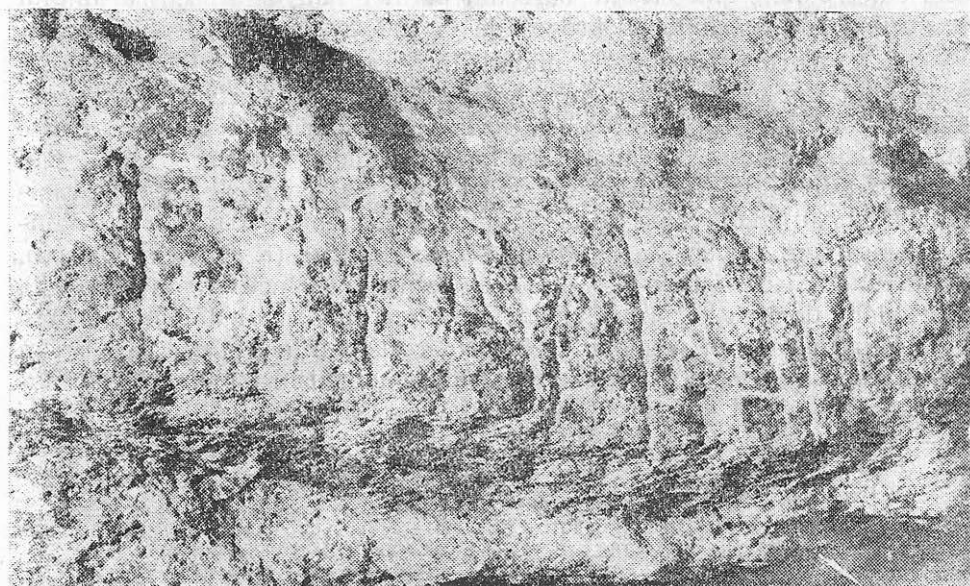
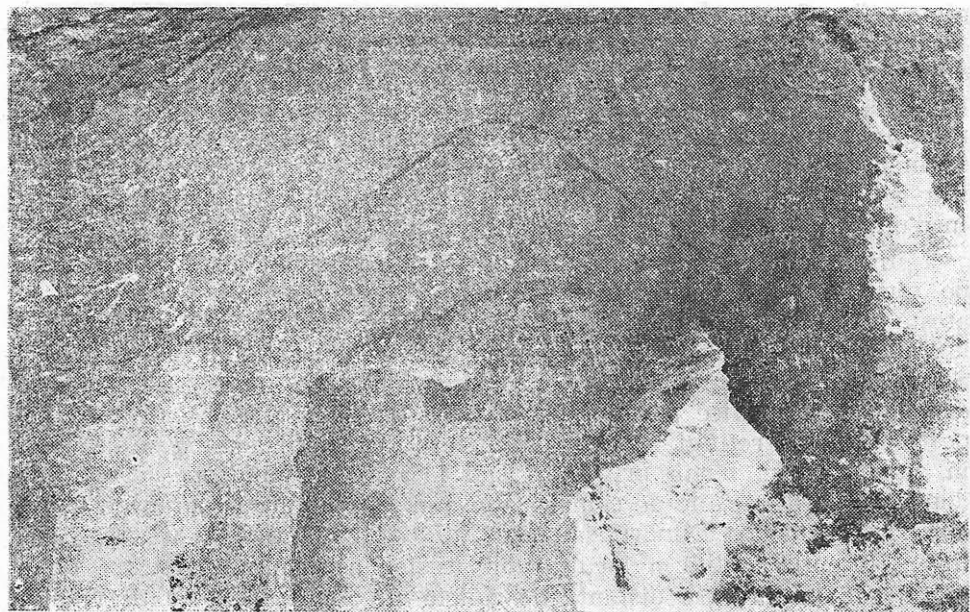

1

2

Fig. 9. 1 — Imaginea bisericiuței (A = pronaos ; B = naos ; C = altar ; D și E = camera cu contraabsidă) ; 2 — nișă pentru opaiț de la un mormint.

2

Fig. 10. 1 — Imagine dinspre vest, pe axul bisericiuței, cu intrările : pronaos-naos și naos-altar ; 2 — inscripția incizată în spărtura podelei camerei E.

etape (fig. 5, A). În apropierea peșterii s-au descoperit mai multe fragmente ceramice de epocă romană și medievală¹⁹. Autorii încadrează descoperirile de aici (inclusiv inscripțiile) într-un orizont cultural aparținând secolului X²⁰. Se pare că în acest caz este vorba de un loc de refugiu temporar sau chiar o chilie monahală, după cum sugerează semnele incizate. Subliniem că și „peștera” de la Casian este situată într-o zonă cu relief carstic și destul de ferită de privirile neavizate, într-un punct destul de greu accesibil.

În concluzie, în stadiul actual al descoperirilor publicate, există pe teritoriul dobrogean cel puțin cinci micro-zone cu descoperiri ce atestă prezența unor așezăminte monahale rupestre care, de la nord la sud, sînt: Casian-Basarabi-Murfatlar, Dumbrăveni, Kanaghiol și Suha-Reka (ultimile două în R. P. Bulgaria). Din punct de vedere al dispoziției geografice a punctelor unde s-au descoperit așezăminte rupestre, este de reținut faptul, semnificativ, că toate acestea se situează în zone retrase, ferite privirilor, sau la oarecare înălțime, oricum la depărtare față de căile de comunicație mai frecventate în anumite epoci, cum au fost valea Dunării sau litoralul pontic. Acest lucru sugerează, firește, intenția vădită a locuitorilor acestor așezăminte rupestre de a se retrage la oarecare distanță de zonele cu o populație relativ numeroasă, într-un relief sălbatic ce se preta, prin natura rocilor care îl compun (indeosebi calcare), unor activități constructive specifice. Toate cele cinci puncte sînt situate oarecum paralel față de traseul drumului ce străbătea în vechime Dobrogea de la sud către nord²¹.

Este foarte plauzibil ca unele dintre așezămintele monahale descrise mai sus să fie opera unor comunități creștine preexistente secolelor X-XI, poate chiar din epoca bizantină timpurie, ele fiind refolosite în secolele amintite și chiar ulterior²². Altele, cum pare a fi cazul complexului de la Dumbrăveni și poate și a celui de la Basarabi-Murfatlar, au avut o perioadă de existență relativ scurtă, restrîngîndu-se, așa cum se pare, la cele două secole amintite (X și XI)²³. Oricum, există indicii că majoritatea acestor centre au activat în perioada reînălțării dominației bizantine în Dobrogea după anul 971²⁴. Așa cum s-a mai remarcat, în secolele X-XII, chiar și înainte de anul 971, avem de-a face în Dobrogea cu un fenomen de „monahism popular bizantino-balcanic”²⁵ avînd, în a doua jumătate a secolului X, la Basarabi-

¹⁹ *Ibidem*, p. 244.

²⁰ *Ibidem*, p. 245, nota 8.

²¹ Pentru situația Dobrogei între anii 681—1186, vezi discuțiile și bibliografia la I. Barnea, *op. cit.*, p. 7—162.

²² Vezi notele 15 și 16.

²³ Vezi notele 7 și 8.

²⁴ Vezi nota 21.

²⁵ P. Diaconu, *Pontica*, 14, 1981, p. 377; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 95 și 97.

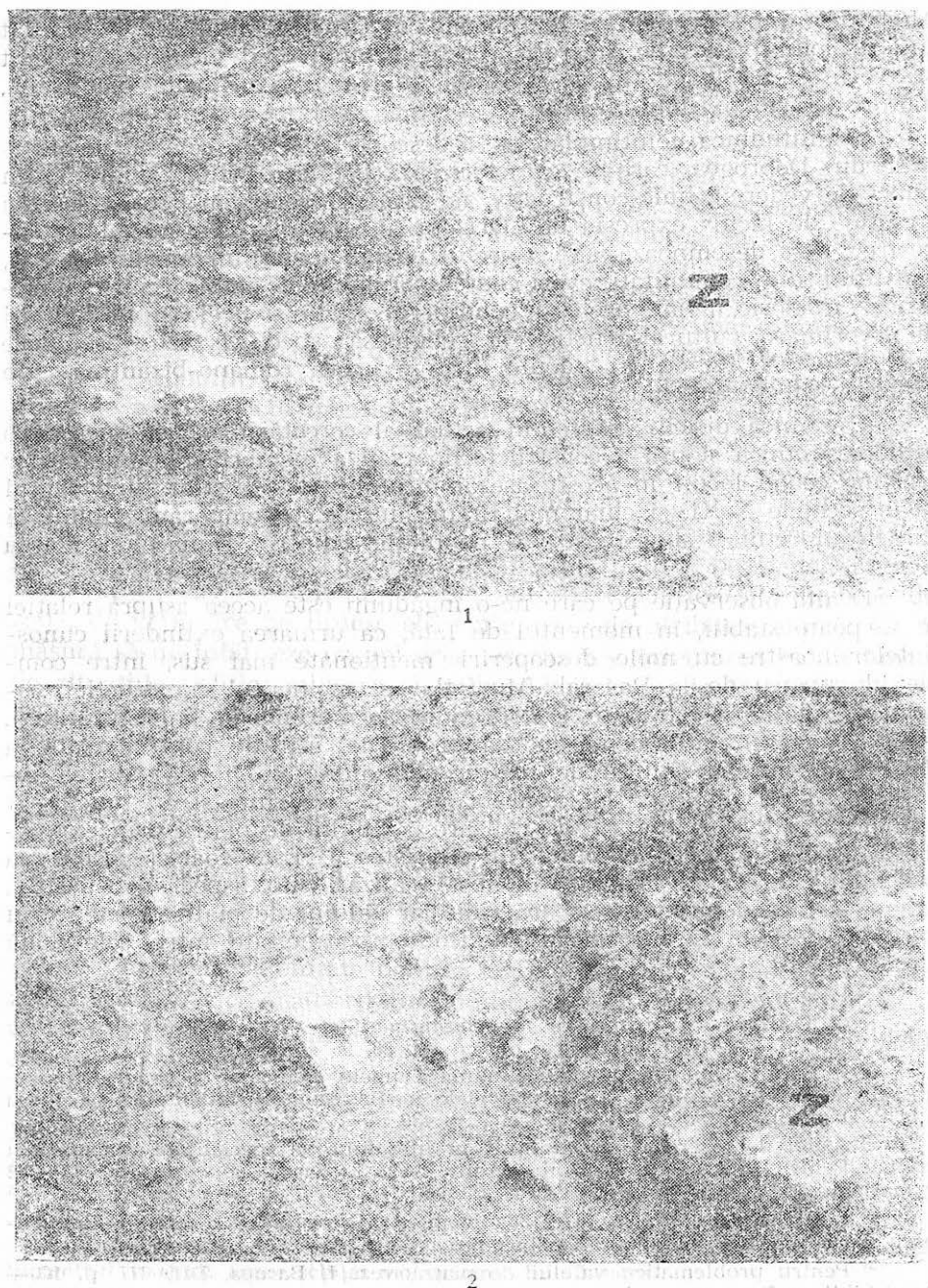

Fig. 11. 1—2 — Porțiune din zidul de piatră fasonată (Z) de pe malul drept al
torentului.

Murfatlar, după părerea lui P. Diaconu, un „caracter inițiativ”²⁶ și aflat încă în plin proces de sincrētism religios, înglobând elemente de cult străvechi și altele ce țin de credința dualistă de influență pauliciană, alături de ortodoxismul bizantin²⁷.

Similitudinea neîntâmplătoare a descoperirilor din cele cinci micro-zone din Dobrogea, care se caracterizează printr-o viziune unitară din punct de vedere tehnic-constructiv, ne face să propunem pentru această situație „de facto” expresia de „Orizont al așezămintelor monahale rupestre”, care desemnează, sub aspectul terminologiei, un mediu omogen, constituit din comunități cvasi-contemporane mai ample sau mai restrinse numeric, având aceleași condiții de viață și aceleași posibilități de exprimare cultural-artistică și religioasă specifice, cu precădere secolelor X-XI, și cu ascendențe încă în epoca romano-bizantină (sub aspect arhitectural-tehnic)²⁸.

Este încă dificil, în stadiul actual al cercetării, să se opereze o încadrare etnică sigură a constructorilor sau a membrilor comunităților creștine ce au locuit în aceste așezăminte rupestre²⁹, știut fiind faptul că în secolele X-XI, și chiar mai târziu, autorii contemporani subliniază caracterul etnic „amestecat” al populației dintre Dunăre și Marea Neagră³⁰.

O altă observație pe care ne-o îngăduim este aceea asupra relației ce se poate stabili, în momentul de față, ca urmarea extinderii cunoștințelor noastre cu noile descoperiri menționate mai sus, între complexul rupstru de la Basarabi-Murfatlar și momentul construcției valului de piatră ce străbate Dobrogea de la Cernavodă la Constanța³¹. Fără a avea intenția de a aborda problema, atât de controversată, a datării absolute a valului de piatră, ne limităm la a ne exprima îndoiala că bisericuțele de la Basarabi au fost construite și au funcționat numai cu prilejul activității de ridicare a valului de piatră prin exploatarea carierei de lângă complexul rupestre³². Este foarte posibil ca ansamblul de la Basarabi să fi fost realizat, sub aspect constructiv, într-o vreme cu puțin anterioară ridicării valului de piatră, ceea ce nu exclude, desigur, și o perioadă de contemporaneitate între cele două

²⁶ P. Diaconu, *op. cit.*, p. 377.

²⁷ G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, New Brunswick — New Jersey, 1957, p. 238, R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 88, 95 și notele 142, 143.

²⁸ I. Barnea, *op. cit.*, p. 228, subliniază unele elemente de tradiție paleocreștină existente în planul bisericuțelor de la Basarabi-Murfatlar. Același lucru și la P. Diaconu, *Symposia Thracologica*, 7, p. 430.

²⁹ Astfel de încercări nu au lipsit în literatura de specialitate română sau străină. Pentru problemă și bibliografie, vezi I. Barnea, *op. cit.*, p. 231—232 și, mai nou, P. Diaconu, *op. cit.*, p. 431.

³⁰ I. Barnea, *op. cit.*, p. 137—138 ; idem, *Arta creștină...*, II, p. 19 ; Em. Popescu, *op. cit.*, p. 202 și bibliografia din note.

³¹ Pentru problemă și bibliografie vezi I. Barnea, DID III, p. 100—114 și bibliografia.

³² Cum consideră I. Barnea, *op. cit.*, p. 113—114, 223—225 ; idem, în *De la Dunăre la Mare...*, p. 140 ; Em. Popescu, *op. cit.*, p. 202.

monumente, dacă nu cumva, în momentul construirii valului, complexul rupestru era dezafectat, încăperile sale, cite vor mai fi fost utilizabile, adăpostind, pentru o vreme, pe constructorii valului. Așa s-ar explica și apariția pe pereții bisericuțelor a unor semne și inscripții care în mod normal nu și-ar găsi locul în niște lăcașe de oficiere a cultului creștin. Pe de altă parte, existența a încă patru puncte cu descoperiri asemănătoare celei de la Basarabi (deși nu de aceeași amploare), ne sugerează prezența în spațiul central și sud-dobrogean a unui sistem zonal de comunități monahale a cărui fundamentare, sub aspectul semnificației istorice, ca și structura sa organizatorică, ne scapă deocamdată. De notat că descoperirea de la Casian, deși mai redusă ca importanță, se situează la nord de linia valurilor ce traversează Dobrogea. În aceste condiții, construirea și funcționarea monumentelor rupestre din cele cinci puncte menționate (fig. 4), nu trebuie condiționată neapărat de construirea sau existența valului de piatră, așezămintele rupestre putind foarte bine fi, așa cum arătam mai sus, anterioare acestuia, iar, după o vreme, contemporane cu el. Nu se poate afirma, în momentul de față, că totalitatea acestor comunități monahale, în general reduse ca număr de membri, s-ar fi aflat permanent sau în mod expres sub oblăduirea vreunei autorități politice și religioase din zonă, de vreme ce ne lipsesc elemente certe de atribuire etnică, sau în măsură să ne înfățișeze organizarea ierarhică și orientarea lor în funcție de situațiile politico-militare și cultural-religioase de la sfârșitul mileniului trecut și începutul actualului mileniu.

Deși unele dintre aceste lăcașuri monahale își pot avea originea încă în epoca bizantină timpurie³³, se pare că perioada lor de maximă activitate o putem plasa în secolele X-XI și mai ales după înființarea, în anul 971, a themei bizantine ce ulterior va purta numele de *Paristrion*³⁴. Nu putem exclude posibilitatea ca, tot acum, aceste comunități călugărești din Dobrogea să fi intrat, într-un fel sau altul, în atenția forurilor religioase de la Constantinopol, mai ales că, pentru o vreme, există o oarecare stabilitate politică la Dunărea de Jos, generată de prezența efectivă aici a autorităților militare, politice și administrative de la Constantinopol, fără însă a uita dereglările produse de invaziile pecenege sau cumane³⁵.

În concluzie, fără a avea pretenția că am epuizat multitudinea de probleme și aspecte ce le presupune o abordare a realităților istorice, pe care o reprezintă așezămintele monahale rupestre din Dobrogea secolelor X-XI, ni se pare utilă această repunere de probleme, ca ur-

³³ Vezi notele 12, 13, 16 și fig. 5, A (semne și inscripții de la Casian), unde, în centrul imaginii, apare schițat monogramul lui Christos.

³⁴ Pentru această problemă vezi pe scurt I. Barnea, DID III, p. 75—76 și bibliografia de la note.

³⁵ I. Barnea, *op. cit.*, p. 71—162.

mare firească a sporirii numărului descoperirilor de acest fel. Totodată, propunînd folosirea expresiei „Orizont al așezămintelor monahale rîp-pestre“, considerăm că ea reprezintă un punct de vedere circumscris unei realități arheologice care nu poate fi ignorată pentru istoria do-brogeană a secolelor X-XI.

EIN UNVERÖFFENTLICHTES DENKMAL. DER HÖHLENKOMPLEX VON DUMBRAVENI (KREIS KONSTANZA)

Zusammenfassung

COSTEL CHIRIAC

Der Verfasser behandelt einen denkmalartigen komplex von in Stein ausgehöhlten Kammern, der im Süden des Kreises Konstanz, in Dumbăveni ausgehöhlt wurde und der von den Regeln christlicher Baukunst angeregt ist. Es handelt sich um eine kleine Kirche mit basilikalem einfachem Plan (Pronaos, Naos und Altar), die mit einem Raum mit Gegenapsis, mit einer Grabkammer-nische, in der die Aushöhlungen dreier in Stein gegrabener Gräber vorhanden sind und mit einem 35 m langen Galerie-Gang versehen ist. Die kleine Kirche ist ungefähr 7 m lang, 2 m breit und 2,10 m hoch. Sie befindet sich mitsamt den Gräbern und dem Galerie-Gang auf dem oberen Niveau (Etage) des Komplexes. Auf dem unteren Niveau (Erdgeschoss) befanden sich mehrere Räume, die durch Abstürzen der Terrassenfront, in die der Komplex gegraben war, zerstört wurden. Das Denkmal hat in dem in Basarabi-Murfatlar aufgefundenen Höhlenkirchen-komplexes aus den Jh. 10—11 Analogien. Es wurde eine einzige Inschrift aufge-funden, die aber später als die Wirkungsperiode des klösterlichen Komplexes ist.

Der Verfasser bespricht weiterhin die Anwesenheit auf dem Gebiet der Dobruđa von nicht weniger als fünf Orten mit Funden diesartiger, mehr oder weniger wichtigen Denkmäler. Von diesen befinden sich drei auf rumänischem Boden: Basarabi-Murfatlar, Dumbăveni und Casian und zwei in Bulgarien im Gebiet Kanaghiol und Suka-Reka (neben Silistra und südwestlich von Dumbăveni). Als Höhepunkt der Entwicklungsperiode dieser Höhlendenkmäler werden die Jh. 10—11 vorgeschlagen, obwohl einige wahrscheinlich schon in den Jh. 12—14 weiterbestanden. Diese Denkmäler gehören zu christlichen Gemeinden mit klöster-lichem Charakter und werden der umfassenderen, dem byzantinisch-balkanischen Raum eigenen Erscheinung zugeordnet. Der Verfasser schlägt die Benützung der Bezeichnung „Horizont der klösterlichen Höhlensiedlungen“ vor, die das Dasein dieser Mönchsgemeinden nennen soll.

Diese Bezeichnung stützt sich auf die den fünf Orten mit Funden ge-meinsamen Elemente, wie folgt: Bautechnik, Anordnung der Denkmäler in geschützten Umgebungen, eine Vorliebe für verschiedene Symbole, Darstellungen und Ausdrücke mit religiösem Charakter, die auf die Wände der Denkmäler ein-geritzt wurden. Es scheint ein spezifisch klösterliches Organisierungssystem des Dobruđagebietes gewesen zu sein, das auch nach der byzantinischen Wiedere-roberung im Jahre 971 im Gebiet der Provinz Paristrion weiterbestand.

Liste der Abbildungen

- Abb. 1. Karte des Gebietes Dumbrăveni, in dem das klösterliche Denkmal geortet ist.
- Abb. 2. Grundrisse des Erdgeschosses und des oberen Niveaus.
- Abb. 3. Grundrisse der Kirche 81 von Basarabi-Murfatlar und derjenigen von Dumbrăveni.
- Abb. 4. Anordnung der klösterlichen Höhlendenkmäler auf der Karte der Dobrukscha.
- Abb. 5. A. Wandinschrift von Casian (Kreis Konstanza). B. Wandinschrift von Dumbrăveni.
- Abb. 6. Neben dem Komplex von Dumbrăveni aufgefundene Keramikscherben.
- Abb. 7. 1—2. Ansicht der Terasse in die der Höhlenkomplex gegraben wurde.
A, B, C und E sind die Räume der kleinen Kirsche.
- Abb. 8. 1. Eingang zum Grabgewölbe der drei in Stein gehauenen Gräber.
2. Grab Nr. 1.
- Abb. 9. 1. Die Räume der Kirche (A = Pronaos, B = Naos, C = Altar, D und E = Raum mit Gegenapsis).
2. Platz für ein Öllämpchen (Nachtlampe) bei einem der Gräber.
- Abb. 10. 1. Ansicht von Westen entlang der Kirchenachse. Es können die nachfolgenden Eingänge in die Räume beobachtet werden.
2. Nach der teilweisen Zerstörung des Denkmals eingeritzte Inschrift.
- Abb. 11. 1—2. Spuren einer Mauer in der Nähe des Höhlendenkmals.